

Ağasadiq Gəraybəyli obrazlarının ədəbi-lingvistik-estetik semantikasi

Natəvan Hacıyeva¹ , Sevda Novruzəliyeva^{1*}

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan teatr və kino sənətinin görkəmli nümayəndəsi, Xalq artisti Ağasadiq Gəraybəylinin yaratdığı obrazların ədəbi-lingvistik-estetik semantikasi tədqiq edilir. Araşdırmanın məqsədi aktyorun müxtəlif janrlı obrazlarında bədii mətn, nitq mədəniyyəti, dil üslubu və estetik ifadə vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqat zamanı obrazların mənə yükü, leksik-semantik xüsusiyyətləri, milli-mədəni dəyərlərin ifadəsi, personajların psixoloji səciyyəsi və aktyor ifasının bədii-estetik funksiyaları müqayisəli və analitik metodlarla təhlil olunur. Məqalədə Ağasadiq Gəraybəylinin yaratdığı obrazların Azərbaycan milli aktyorluq məktəbinin inkişafında mühüm yer tutduğu, onların dil, ədəbiyyat və teatr sənətinin vəhdətini əks etdirdiyi əsaslandırılır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, aktyorun obrazları yüksək estetik dəyərə malik olmaqla yanaşı, milli-mənəvi kimliyin, bədii təfəkkürün və dil mədəniyyətinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından da mühüm elmi və mədəni əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: Ağasadiq Gəraybəyli, obraz semantikasi, ədəbi-lingvistik təhlil, estetik semantika, nitq mədəniyyəti

¹ Azərbaycan Tibb Universiteti, Filologiya elmləri doktoru, Bakı, Azərbaycan

*Məsul müəllif. E-poçt: novruzaliyeva1966@gmail.com

Daxil oldu: 24 Mart 2026; Qəbul edildi: 11 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 28 Sentyabr 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The Literary, Linguistic and Aesthetic Semantics of Agasadig Garaybeyli's Characters

Natavan Hajiyeval¹ , Sevda Novruzaliyeva^{1*}

Abstract. This article examines the literary, linguistic and aesthetic semantics of the characters created by Agasadig Garaybeyli, a distinguished representative of Azerbaijani theatre and cinema and a People's Artist of Azerbaijan. The aim of the study is to identify the interrelationship between literary text, speech culture, language style and aesthetic means of expression in the actor's characters representing different genres. The research analyzes the semantic content of the characters, their lexical-semantic features, the expression of national and cultural values, the psychological characteristics of the characters, and the artistic and aesthetic functions of the actor's performance through comparative and analytical methods. The article demonstrates that the characters created by Agasadig Garaybeyli occupy a significant place in the development of the Azerbaijani national acting school and reflect the unity of language, literature and theatrical art. The findings indicate that, in addition to their high aesthetic value, the actor's characters possess considerable scholarly and cultural significance in preserving and transmitting national identity, artistic thought and language culture to future generations.

Keywords: *Agasadig Garaybeyli, character semantics, literary and linguistic analysis, aesthetic semantics, speech culture*

¹Azerbaijan Medical University, Doctor of Philological Sciences, Baku, Azerbaijan

*Corresponding author. E-mail: novruzaliyeva1966@gmail.com

Received: 24 March 2026; Accepted: 11 June 2026; Published online: 28 September 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Azərbaycan teatr və kino sənətinin inkişafında mühüm xidmətləri olan görkəmli sənətkarlardan biri Ağasadıq Gəraybəylidir. Onun yaratdığı obrazlar yalnız aktyor ifasının peşəkarlığı baxımından deyil, həm də obrazların dil, üslub və estetik xüsusiyyətlərinin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Sənətkarın yaradıcılıq irsində müxtəlif sosial-mədəni mühitləri, insan xarakterlərini və psixoloji vəziyyətləri əks etdirən obrazlar xüsusi yer tutur. Bu obrazların nitq xüsusiyyətləri, leksik-semantik seçimləri, ifadə vasitələri və emosional-ekspressiv çalarları onların bədii-estetik mahiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Ağasadıq Gəraybəylinin obrazlarının ədəbi-lingvistik-estetik semantikasının araşdırılması aktyor sənəti ilə dil faktlarının qarşılıqlı əlaqəsini üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqat zamanı obrazların nitqində müşahidə olunan dil vahidlərinin semantik yükü, üslubi funksiyası və estetik təsir imkanları diqqət mərkəzində saxlanılır.

Metodlar

Bu tədqiqat zamanı aşağıdakı konseptual metodlar tətbiq olunmuşdur:

- *Təsviri metod* – Ağasadıq Gəraybəylinin yaratdığı obrazların əsas ədəbi və dil xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.
- *Linqvistik təhlil metodu* – Obrazların nitqində işlənən leksik, frazeoloji və sintaktik vahidlərin semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.
- *Müqayisəli metod* – Müxtəlif obrazların nitq və üslub xüsusiyyətləri müqayisə edilərək onların fərqli cəhətləri müəyyən edilmişdir.

Nəticələr

Bu elmi məqalədə dilçilik və sənətsünaslıq baxımdan tədqiqat apararkən aşağıda yer alan bəndlər aşkarlanmışdır:

- Ağasadıq Gəraybəylinin yaratdığı obrazların fərdi və sosial xüsusiyyətləri dil vasitəsilə aydın şəkildə ifadə olunur.
- Obrazların nitqində leksik, frazeoloji və sintaktik vahidlər mühüm semantik yük daşıyır.
- Dil elementləri obrazların xarakteri, emosional vəziyyəti və dünyagörüşünün açılmasına xidmət edir.
- Müxtəlif obrazların nitq xüsusiyyətləri onların fərdiləşdirilməsində və bədii-estetik təsirinin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır.
- Gəraybəylinin obrazlarının nitqində milli-mədəni dəyərləri əks etdirən ifadə vasitələrinin mühüm yer tutduğu müəyyən edilmişdir.

Elmi-praktiki əhəmiyyəti

Bu elmi məqalə dörd bəndən ibarət elmi praktiki əhəmiyyəti önə çıxarır:

- Tədqiqatın nəticələri Ağasadiq Gəraybəylinin yaradıcılığının ədəbi-lingvistik və estetik aspektlərinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə nəzəri zəmin yaradır.
- Araşdırmadakı nəticələr Azərbaycan teatr və kino sənətində obrazların dil xüsusiyyətlərinin tədqiqi üçün elmi mənbə kimi istifadə oluna bilər.
- Məqalənin materiallarından filologiya, dilçilik, teatrşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq üzrə aparılan tədqiqatlarda, eləcə də ali məktəblərdə tədris prosesində yararlanmaq mümkündür.

Müzakirə

Gerçək aktyor geniş dünyagörüşünə, yüksək mədəniyyətə, inkişaf etmiş estetik zövqə və zəngin yaradıcılıq təxəyyülünə sahib olmalıdır. Böyük aktyorun çıxış etdiyi salon tamaşaçı ilə doludur, belə aktyor onun sənətini sevən tamaşaçıdan güc-enerji-motivasiya alır. Görkəmli rus rejissoru, Boris Zaxava doğru buyurur ki, *“İnsanlarla dolu olan tamaşaçı salonu aktyorun səhnə diqqətinin əsas mərkəzinə ara vermədən dəstəkləyən, onu reaksiyaları ilə ara vermədən bəsləyən bir ortamdır. Əgər salon boşdursa, əgər tamaşaçıların reaksiyası aktyora çatmırsa, aktyorun rolu ifa etməsi çətinləşir, diqqətini obyektlərə yönəltməsi çətinləşir”* (Zaxava, 2018, p. 64).

Bu gün Azərbaycan dili elm, texnika, poeziya dilidir. Bu dil həm də süni intellektin çağdaş texniki tələblərini cavablayan bir dildir. Dosent Yeganə Qəhrəmanovanın təbirincə desək, *“Süni intellekt modellərinin Azərbaycan dilindəki mətni emal edərkən nümayiş etdirdiyi semantik itkilər, hallusinasiyalar və sintaktik uzlaşma xətalı yalnız korpus həcmnin azlığı ilə izah edilə bilməz; burada dilin strukturu ilə süni intellektin riyazi-vektorial modeli arasındakı tipoloji uyğunsuzluq əsas rol oynayır”* (Qəhrəmanova, 2026, s. 115).

Ağasadiq Gəraybəyli dilin lüğət fonduna daxil olan leksik vahidləri, o sıradan ümumişlək sözləri tələffüz edərkən ədəbi dilin normalarını qoruyurdu, aydın və anlaşıqlı səsləndirirdi, sözlərin fonetik tərkibini gözləyirdi və bunları obrazın xarakterinə uyğun emosional çalarlarla ifa edirdi. *“Hər bir dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də nitqin leksik-semantik əsasında ümumişlək sözlər dayanır. Bunlar o sözlərdir ki, cəmiyyətdə kifayət qədər populyar olmaqla dilin əsas lüğət fondunu təşkil etməkdədir”* (Əhmədova, 2024, s. 94).

Böyük aktyor öz sənəti ilə cəmiyyətin mənəvi-estetik inkişafına töhfə verir, insanlarda empatiya (başqalarının duyğu və düşüncələrini anlama bacarığı), vətənpərvərlik, humanizm və yüksək əxlaqi dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Buna görə də aktyorluq təkcə peşə deyil, həm də böyük məsuliyyət, yüksək sənətkarlıq və yaradıcı fədakarlıq tələb edən bir sənət sahəsidir. Alman şair və dramaturqu F. Şiller yaxşı aktyorlardan söz açarkən vurğulayır ki, *“Yaxşı aktyor üçün pis rol yoxdur”* (Şiller, 2020).

Hər aktyor tamaşaçının qarşısında dürüst ola bilmir. Aktyor tamaşaçı qarşısında o zaman dürüst olur ki, o, kino və teatr səhnəsində sadəcə “oynamır”, obrazın duyğu və düşüncələrini real olaraq yaşayır. Tanınmış rus aktyor və rejissoru Konstantin Stanislavski aktyor-tamaşaçı cütüyünə açıqlama verərkən vurğulayır ki, *“Aktyor tamaşaçı qarşısında dürüst olmalıdır, əks halda, teatrın sehri yox olur”* (Stanislavski, 2023).

Ağasadiq Gəraybəyli Azərbaycan milli kino sənətinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan görkəmli aktyorlardan biridir. Onun kino yaradıcılığı yalnız peşəkar aktyor ifaçılığı ilə deyil, həm də milli-mədəni dəyərlərin, humanist ideyaların və estetik prinsiplərin ekran dili vasitəsilə ifadə olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Gəraybəylinin yaratdığı obrazlar xarakter müxtəlifliyi,

psixoloji dolğunluğu, emosional inandırıcılığı və bədii kamilliyi ilə seçilir. O, canlandırıdığı personajların daxili aləmini dərinlən mənimsəyərək onların mövqeyini, mənəvi dünyasını və sosial funksiyasını yüksək sənətkarlıqla təqdim etmişdir. Buna görə də onun obrazları təkcə müəyyən hadisələrin iştirakçısı deyil, həm də milli təfəkkürün, mənəvi dəyərlərin və ictimai münasibətlərin estetik daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Kino sənətində obrazın semantikasi onun zahiri görünüşündən daha çox daxili məzmunu, ideya yükü və tamaşaçıda yaratdığı assosiativ mənə ilə müəyyənəşir. Gəraybəylinin ifasında bu semantik qat olduqca zəngin və çoxplanlıdır. O, hər bir personajın psixoloji durumunu, emosional gərginliyini və xarakter xüsusiyyətlərini yalnız dialoq vasitəsilə deyil, baxışların ifadəliliyi, mimika, jest, pauza və intonasiya kimi aktyor vasitələri ilə də ustalıqla çatdırırdı. Bu xüsusiyyətlər onun yaratdığı obrazların estetik təsir gücünü artırır, tamaşaçının obrazla emosional və mənəvi əlaqə qurmasına imkan yaradırdı. Onun ifasında süni pafos, şişirdilmiş emosiyalar və ya zahiri effektlərə rast gəlinmir. Əksinə, aktyor hadisələrin inkişafını və obrazın daxili dəyişməsinə təbii psixoloji ardıcılıqla təqdim edir. Bu yanaşma onun yaratdığı personajların inandırıcılığını artırmaqla yanaşı, milli kino sənətində realist aktyor oyununa yeni keyfiyyətlər qazandırmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin A.Gəraybəylinin 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında (2017) imzaladığı Sərəncamda vurğulanır ki, *“Ağasadıq Gəraybəyli geniş yaradıcılıq diapazonuna malik böyük sənətkar kimi Azərbaycanın zəngin mədəniyyət salnaməsində özünəməxsus layiqli yer tutur. Onun milli dram teatrının səhnəsində və kinomatoqrafiyada professionallıq baxımından son dərəcə müvəffəqiyyətlə canlandırıdığı müxtəlif xarakterli obrazlar yüksək bədii təsir qüvvəsini qoruyub saxlamış dəyərli sənət nümunələridir”*.

Aydın diksiya. Natiqin nitqinə, böyük aktyorun roluna aydın diksiya bu özəllikləri qazandırır: anlaşılqlılıq, inam və peşəkarlıq, təsir gücü, emosionallıq və ritm. Odur ki, *“Məzmunu uyğun intonasiya seçilməli, düzgün diksiya ilə ifadə olunan nitqin başa düşülməsinə cəhd göstərilməlidir. Çıxış edən səsini, nəfəsini, idarəetmə bacarığını təkmilləşdirməli, diksiya ilə bağlı şivə qüsurlarını düzəltməlidir”* (İskəndərova, 2023, s. 38).

Aktyor səs tembrini, nitqin ritmini, pauzaları və məntiqi vurğunu obrazın xarakterinə uyğun olaraq dəyişdirir, ədəbi dilin orfoepik normalarını qibtə ediləcək formada qoruyur, dialoq və monoloqlarda nitqin axıcılığını saxlayır, sözlərin semantik yükünü düzgün intonasiyanın qanadlarında vurğulayır. Nəticədə tamaşaçı yalnız sözləri eşitməz, həm də personajın emosional durum və yaşantısını, psixoloji çalar və incəliklərini ağılın, qəlbin və ruhun prizmasında hiss edir.

Güçə dayanan söz və aydın diksiya bir sənət örnəyidir. Belə bir bacarıqdan bol-bol faydalanan insanlardan biri, sözsüz ki, Ağasadıq Gəraybəylidir. Onun hər çıxışı, hər diksiyası bir sistemli fikirdir, dil normalarını aşmayan yanaşmadır. Türk tənqidçi və yazarı Nüzhet Şenbay demişkən, *“Heç bir natiq öz fikirlərini öncədən sistemləşdirmədən dinləyicilər üzərində üstünlük əldə edərək onları öz arxasınca apara bilməz”* (Şenbay, 2020, s. 8).

İfadəli baxış. Sənətsünaslıqda ifadəli baxış anlayışı bir çox prizmadan açıqlanır. Onlardan biri Hasan Akbulut adlı Türkiyəli sənətsünəş professorun açıqlamasıdır, *“Kinoda və teatrda aktyorun ifadəli baxışı bir personajın daxili aləmini, boğulmuş duyğularını və hiss etdiklərini sözlər olmadan tamaşaçıya ötürən ən güclü aktyorluq vasitəsidir”* (Akbulut, 2026). Bu yanaşmanı tamamlayan Glen (2025) vurğulayır ki, aktyor təlimində və səhnə fəaliyyətində baxışın estetikası personajın daxili emosional vəziyyətini tamaşaçıya çatdıran əsas nəzəri və praktiki mexanizmdir. Azərbaycan teatr və kino sənətinin görkəmli nümayəndəsi Ağasadıq Gəraybəyli də sadalanan bu sənətkarlıq özəlliklərinə sözün tam mənasında yiyələnmiş ustadlardan biridir.

Gəraybəylinin ifadəli baxışı söz ilə deyilməyən psixoloji durum və emosional çalarları sözdən də gözəl bir biçimdə tamaşaçıya çatdırır. Onun ifadəli baxışını bu qollara ayırırıq: psixoloji dərinlik (baxışlar obrazın düşüncə və emosional gərginliyini açıqca çıxarır), emosional ifadəlilik (sevinc, kədər, coşqu, təəccüb, rahatsızlıq və təmkin kimi duyğular baxışların dəstəyi ilə anlaşılır), nitqi tamamlama (baxışlar söylənən sözlərin emosional yükünü artırır), dramaturji funksionallıq (baxışlar səhnə elementlərinin sərgilənməsinə, tərəf-müqabil ilə kontaktlar qurulmasına xidmət edir), pauza ilə uzlaşma (səhnə pauzaları zamanı ifadəli baxışlar sözün demədiyini ya da deyə bilmədiyini deyir).

Aktyor etikas. Aktyorun yaradıcılıq prosesində, həmkarları ilə münasibətlərində və tamaşaçı qarşısında davranışını nizamlayan peşəkar-əxlaqi prinsiplər toplusu olan aktyor etikas kijnə və teatr səhnələrində sosial məsuliyyət yüklü bir prosesidir. Böyük Britaniyalı sənətsünaş alim David Qrant vurğulayır ki, *“Aktyor etikas teatr, kino və rol oyunları mühitində performans sənətçilərdən gözlənilən mənavi öhtəlikləri, peşəkar davranışı və psixoloji sərhədləri ehtiva edir”* (Grant, 2019, p. 105).

Gəraybəylinin aktyor etikasını bu qollara ayırırıq: sənətə sədaqət (aktyorluğu peşədən çox mənavi missiya olaraq qəbul etmə), rol qarşısında məsuliyyət (hər obrazı ciddi hazırlıq və şəxsi araşdırma ilə yaratma), rejissorun yaradıcı yanaşmasına sayğı (quruluşçu rejissorun ideyasını peşəkar olaraq və səthi əlavə edərək həyata keçirmə), tərəf-müqabil olanlara peşəkar sayğı (ortaq hədəf uğruna tamaşanı aşağılaya biləcək davranışa yol verməmə), daimi özünüinkışaf (yaradıcı potensialını zəngin etmək üçün üzərində davamlı olaraq işləmə).

Səhnə enerjisi. Aktyorun səhnədə canlı və təsirli görünməsinə reallaşdıran bir potensial olan səhnə enerjisi anlayışını Maltadan olan sənətsünaş professor İzabella Qatt qeyd edir ki, *“Səhnə enerjisi anadangəlmə bir istedad deyil, laboratoriya teatrı texnikaları vasitəsi ilə inkişaf etdirilən və öyrənilməsi mümkün olan fiziki bir bacarıqdır”* (Gatt, 2024, p. 74).

Gəraybəyli sənətinin enerji qaynaqları: səhnədə güclü emosional cazibə (aktyor səhnəyə çıxan ilk andan tamaşaçının diqqətini çəkir və tamaşa boyunca bu diqqət qorunur), dinamik səhnə mövcudluğu (məqsədyönlü, ritmik və obrazın kimliyini açan hərəkətlilik), tamaşaçı ilə görünməz emosional bağlantı (onun ifasını izləyən tamaşaçı bir tək müşahidəçi deyil, yaşanan proseslərin emosional iştirakçısı olur), səhnə ritmini idarəetmə bacarığı (tamaşanın daxili tempini və emosional axarını bir bütöv olaraq qoruyub saxlama potensialı, bu bacarıq üzündən tamaşa monoton yox, dinamik olur).

Son olaraq vurğulayırıq ki, Ağasadıq Gəraybəyli istedadlı aktyor deyil, sözün geniş mənasında dahi aktyordur. Rus baletmeyster və pedaqoqu N. Makarov *“Səhnənin tək şahı və tanrısı”* kitabında yazır ki, *“İstedadlı sənətkarlar heyrtləndirir ya da valeh edirlər, ancaq yalnız dahilər eyni zamanda heyrtləndirir və valeh edirlər”* (Makarov, 2025).

Nəticə

Elmi-metodoloji təhlil baxımından bu müddəaları nəticə olaraq irəli sürürük:

- Aparılan araşdırma göstərir ki, Ağasadıq Gəraybəylinin yaratdığı obrazların bədii mahiyyəti onların yalnız aktyor ifası ilə deyil, həm də nitq və dil xüsusiyyətləri ilə sıx şəkildə bağlıdır.
- Obrazların nitqində leksik, frazeoloji, sintaktik və emosional-ekspressiv vasitələrin məqsədyönlü istifadəsi xarakterlərin fərdiləşdirilməsinə və onların psixoloji xüsusiyyətlərinin açılmasına xidmət edir.
- Gəraybəylinin obrazlarında dil və estetik ifadə vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi milli-mədəni dəyərlərin, sosial münasibətlərin və insan xarakterlərinin daha dolğun şəkildə təqdim olunmasına imkan yaradır.

Ədəbiyyat

- Akbulut, H. (2026). *Etkileyici bir karakter tasarımının özünde ne yatıyor?* Reddit. https://www.reddit.com/r/Turkish/comments/1akbulut/etkileyici_bir_karakter_tasariminin_ozunde_ne_yatiyor/
- Ağasadiq Gəraybəylinin 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2017, 21 iyun). *Azərbaycan*, (148), 5. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/agasadiqgeraybeylinin-120-illik-yubileyinin-kecirilmesi-haqqinda-azerbaycan-respublikasi-prezidentinin-serencami-1498020000>
- Əhmədova, S. (2024). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya* (Dərs vəsaiti). Elm və təhsil.
- Gatt, I. (2024). Energy and presence: Journey from theatre lab to teacher training. *Journal of Performative Teaching, Learning, Research*, 18(2), 74–88. <https://doi.org/10.1080/jptlr.2024.18.2.74>
- Glen, Z. (2025). Neuronormativity, naturalism and the neurotypical gaze: The equating of neurotypicality and quality in actor training. *Theatre, Dance and Performance Training*, 16(1), 119–135. <https://doi.org/10.1080/19443927.2024.2428615>
- Grant, D. (2019). Truth, ethics and efficacy in the training of actors for role play. *Journal of Arts and Communities*, 1(2), 105–114. https://doi.org/10.1386/jaac.1.2.105_1
- İskəndərova, Ş. (2023). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya* (Metodik vəsait). Ədliyyə nəşriyyatı.
- Qəhrəmanova, Y. (2026). Rəqəmsallaşmanın dilə təsiri: Süni intellektin dildə semantik bütövlüyü və sintaktik adekvatlığı “qavrama” səviyyəsi. *Qədim diyar*, 8(7), 114–120. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/62/114-120>
- Stanislavski, K. (2023). *Sitat*. Citaty.net. <https://ru.citaty.net/avtory/konstantin-sergeevich-stanislavskii/>
- Şenbay, N. (2020). *Söz və diksiyon sanati*. Yapı Kredi Yayınları.
- Şiller, F. (2020). *Aforizmy i vyskazyvaniya znamenitykh lyudey* [Post]. VK. https://vk.com/wall-76157796_31
- Zakhava, B. (2018). *Masterstvo aktyora i rezhissyora* (Uchebnoye posobiye). Yurayt.